

پښکھاته میژووی و چینایه تی شاری پاره

سدیق بابایی

گهړه که کونه کان؛

سهردي، قهره مشانی، (قهديم شاری)، شه خه لیان، همه دوساخیان، ناسنگه ران، پشته بان، قه لاخوان، میرئاوا، زورای

ناوردانه وه له نیوی گهړه ک ، دابه ش کران ، پیشه یا رابردوی خه لکی نیشته جی نم شاره هر نه پی پیش 40 تا 50 سال بهر له نیستا هیندی له راستیه کانی په یوه ست به میژووی دیرین وړه نکه چند هزار ساله ده خاته بهر دستی تامه زرویان .

بۇ زاینی میژووی پشت به ستوو به زانست و به سهرهاتی راسته قینهی رابردوی هر ناوچه په ک له بهر ده ست بوونی به لکه نامه ی به ده ست هاتوو له ناکامی پشکینیی که ونینه ناسان و به لکه ی نو سوراو له دوو توئی کئیب و قباله و به یازی کون لهو مهرجانه ده ژمیردین که دهره تانی حاشا لی کردنی هر سهربرده په ک له م بواره دا بهر به ست ده که ن ، به لام له وه لاتی نیمه به زور هوکار که رهنکه باس کردنیان لیره نه گونجی نه مهیلی ده سه لاتداران به رهو نم بواره سووراوه و نه دهره تان ، بووجه و که ره سه ی پیویست خراوه ته بهر ده ستی پسپور و خوازباران تا به ده ستی ئاواله و پیترس بتوانن له رابردوی خویان بکولنه وه!

له پیوه ندی نم باسه دا نووسه پی وایه ناو ، ناوو نیشان ، وتهی که سایه تی به سالا چووو گیرانه وه ی سینگ به سینگ ، ئامازه ی شاعیر و زانایانی سه ده کانی پیشوو ، ناوه روکی به یاز و قه باله ی کونی خانوو و ملک و مال توانای نه وه مان بۇ دهره خسینی په نجه ی ئامازه بۇ تاییه تمه ندی گه لیک دریز بکه یین که هیشتار به جوریک لانی که م به پی سرنج دان به بهر ده وامی داب و نه ریتی پاریزراو تیشک هاویز بن بوسه به شیکی هره که م له راستی زینای رابردوی خه لکی نم ده قهره .

لانی که می قازانجی نم نووسراوه رهنکه نه وه بیت زهین و هویشی نه سللی نوی بخانه سهره لیلی بیر کردنه وه بۇ ده وله مند کردن ، رینگری له فه وتانی زیاترو توماری هیشتار به ته وای نه فه و تاوه کانی میژووی ده وله مند مه لیه نده که .

شاری پاره به تاییه ت و ناوچه ی هوامان به گشتی خاوه نی تاییه تمه ندی گه لیک دیرین و ره سه نی نه وتویه که دانسقه بوون و سهربرده ی تاییه ت به خوی ده خاته بهر چاو .

له نیو شاری پاره وه ک دانیشتون باسی ده که ن پیشینه ی زور کونی هه بوونی نو (9) گهړه ک هه رکام به تاییه تمه ندی و پیناسه ی خویانه وه . بوونی نو (9) ناشی ئاوی له ده ورو بهر و نه وورمزگا (مرگی = مزگوت) تا هه نووکه به دلنایی باس ده کرئ .

[دیاره ژماره ی نو ناکری به جوریک پیوه ندی له گه ل (99) ژماره ی پیروزی سوومریه کان و ژماره ی نو (9) له ئایینه کونه کانی تری ناوچه (زهرده شتی) ههروه ها ئایینی موساییه کان و (99) پیری هوامان له ئایینی کوردی (یارسان) که زوری ریبهر و دامه زرنه رانی خه لکی ناوچه که و زمانی پیروزیان زمانی ناخاوتنی خه لکی ده قهره که په به بی پیوه ندی لیک بدرته وه] .

تاییه تمه ندیتری نم شاره هه بوونی ناوه ند و مه لیه ند گه لیکه له پرووی ناو و نه ریتی هیشتار پاریزراو ، هه لگر یا وه رگری داستانی شیوه شارستانیه تیکن که پیویست به به دوا دا چوو نیکی وردتر ده کا .

بانو و رکانه ی:

بۇ وینه له سهراره ندی شاری پاره بناری شاهو شاخی ناسراو به " رز" گورایک هه په که له ناخاوتنی خه لکه که دا (بانو و رکانه ی) پی ده وترئ . بان له هوامیدا به واتای گورایی و رکانه کبهر کی و مسابقه لیک ده درته وه . نمه له کوی گشتی دا بۇ شوینی کی بهر کی (مسابقه) ناوی لی نراوه . " بانو رکانه " تا چهن ده په له وه پیش شوینی یاریه خومالیه کان و راباردنی وه رزشی لاوان و گهنجانی شار بوو . یاریه کانی : کلاو رفانکی، قوله شهران ، گورز و خه ت ، کپلو بهرد ، که که پری ، سنگ و باز و و برای داوه ت و هه لپه رکئی و ئاهه نگ گیرانی هه مه چه شن به پی نه ریتی کومه لی کورده واری بوو .

"بانه زه مهنګای، زه ماند گا": له لای خوارووی شار ګوراییه کیتیر هه بوو له پرووی ناوه رۆکی ناوه که پیرا ده بی سهرده میګ شوینی ریوره سمی نایینی و به جی هینانی زه ماوه ند و کوبوونه وهی گشتی نه وتو بووی .

(مهر)، (مهری)، (دهره و مهری)، (جو مهری)، (هانو مهری)، (زیره و مهری)، له سهر جهمی خویدا که سایه تی یان مه لیه ندیک دهس نیشان ده کا که تی پهرین له قهراغیدا حاشاکردن له رهمزو رازیکي هپشتار له پهرده ماوی میژوویییه. مانه وه یان پاریزرانی هم ناو گه له خوی له ناخوتنی ویزه یی و روزه ای خه لکدا بو نه سلی پاش خوی، هومیدی داکوکی له نهریتیکي پیروز به گوئ نه سلی نویدا بانگه واز ده کا .

هم ده فوره نه شکه وتی زور هه ن که هه رکام له پرووی ناو و نیو بانگ دهناسرینه وه . سرنج راکیشه وه که له دووتوی ناوی هم نه شکه وتانه دهرده که وئ پښکھاته چینایه تی و نه وه که سهرده میګ ژینگه ی خه لک بوون پیوه یان دپاره

به شیک له نه شکه وته ناسراوه کان همانه ن :

مهره گاوان، مهره خیل، مهره سان، مهره میر، مهره و- هه لوی، مهره ماران (مادان)، مهره ناو، حهفت سواران، مهران (کومه لیک نه شکه وت)، مهره سپان

بو ناګاداری که سانی نا شاره زا به یاګه وانی (جوغرافیاو هه لکه وتی سرؤشتی) پاهه ده بی نه وه زیاد بکری له پاهه زه وی ګور (تهخت) ده سی ناکه وئ . له سهر هم بنه ما نه گه ر که مترین نه ندازه ی زه وی ګور ده ستی دابی بو مه به سنگه لی گرینگ که لکی لی وهر گیراوه.

ګورستان ؛

له پاهه بهر له سه قامی ده سه لاتی ئیسلام له سهرده مه جیاوازه کاند دوو شوینی تایبهت بو ګورستانی زهرده شتی و په هودیه کان دهناسرینه وه. پاش ده سه لاتی ئیسلام دیسان هم شاره دوو ګورستانی نا ئیستا هه یه . "بازی مه کرولی" بو زهرده شتی کان و بازی موساپان بو په هودیه کان . بازی = ته په . ګورستانی "مه رقدی حاجی و ملا مه فسود" هی سه ده می ئیستا که ن.

که ره که میژوویه کان ؛

سهردی ؛

شاری کونی پاهه به ګوپره ی سرؤشتی ناوچه که ، داکشاو له پرووی فه دپالی بناری به رزایی دهری (سهردی) وه که په که م گه ره که له سهر او هندی شار وانه داوینی رسته کپوی شاهو به ره و لوونکه ی "مه سناو" وانه گه ره کی (میر ناوا)، وه که سهرجه م پاهه ی کون یا "ده گا" دهناسرینه وه. گه ره که کونه کانی تر له نیوان هم دوو گه ره که هه ل که وتون.

دپاره پاهه ی کونتر له سهر بنه ما ی پشت به ستن به وته ی باو له سهر زاری خه لکی به سالا چوو ده بی له نیوان (سهردی) و (بنی) که سهروخواری پاهه ی کون دهس نیشان ده کا هه لکه وتی . به پی هه ندی ناسه وار نه وه بو سهرویه ندی پیش زال بوونی باوهری نایینی ئیسلام ده گه رته وه . له وانه ساز کرانی بیباکی مزگه وتی "هزره تی عه بدولا" له خواره وهی سنووری نه وکاتی ده گا (بنی) شیاوی باس کردنه.

وشه ی (ده گا) له هورامان به گشتی بو ژینگه ی سه قامداری خه لک له کونه وه گو ده کری . ده گا- و پاهه ی (شاری پاهه)، ده گا هورامان (شاری هورامان)، ده گا گا (ژینگه)، ده گا - و داریانی (ژینگه ی داریان)، ده گا - هه جیجی (ژینگه ی هه جیج). له بهرانبه ر وشه ی ده گا، (دهره) هه یه که زیانر ژینگه ی کورت ماوه ی هاوینان (هاوینه هوار)، و خانووی که لک لی وهر گیراوی هم ژینگه وهرزیه به "که وتل" له نیو باغ و مووچه و مه زرا و که لار له شاخ و به نده نان گو کراوه .

شاری نوپی پاهه به هوی هه لکشانی ریژه ی نفوس و کوچی خه لکی دهوروبه ر به تایبهت له سهرده می شه ری ده ساله ی نیوان عیراق به دواوه گه ره کی زورتر و پانتایی له نیو شیوو دوله کان له خو ده گرت . له راستیدا به شی نوئ ساز کراوی شار هه ر چه ند که متر ناوه زی سرنج خراوته سهر موه هندسی عیلمی شار سازی، به لام له سهر په ک رومه تی به ته وای جیاوازی به شاره که به خشیوه . نه گه ر ناو له پښکھاته ی کون و میژوویی تایبه تی هم شاره بو پاراستنی نه درته وه ره نگه به نه وپه ری که سهره وه تا په ک دوو ده په یتر که مترین ناسه وار له میعماری دانسغه و تایبه تی هم شاره له سهر پی نه مینی! ؟

مرؤ به دلنیاپه وه ده توانی پښاگری له زیانی مه زنی ئەم که متهر خه میه بؤ پارستنی پښکھاته کونی شار وهک یادگارنکی میژووی بکات . [دواتر له م پښوهندیه دا پښنیاری پیوست ده خرته بهر دهستی کار به دهستانی دلسؤزی خومالی] .

سهردی: وهک په کهم گهره کی هه لکه وتوو له لای سهرووی شار ده بی له کونه وه ناوهندی عیلم و زانست و خوینده واری شار بووین . باس له وه ده کری " ناوی سهردی ده بی له سهرداو یا سهرداوه را هاتنی که نه وه خوی بؤ کاتی باوه رمه ندی خه لک به نایینه کونه کانی پښ نیسلام ده گهرته وه . له م سهرداو (سهرداب) دا خه لک به پښ باوه ری نایینی (وه سلئی ته عمید) دراوڼ .

بینای سهره تایپی شوینی مزگه وتی جومعه ی پاره به ونه میژووده گهرته وه بؤ ده ورنی ده سه لانداره تی نه شکانی ، کاتیک که بوماوه یه ک هورامان ژرده سته ی نهرمه نستانی مه سیحی بوه . باوه رمه ندانای نایینی مه سیح نه سفه میترانی نهرمه نستانی که نیسه ی مه زنی له م جڼگایه ساز کرده و له ده وریه ری سهرداو (حوز ناو) بؤ وسلئی ته عمید [خاوتن کردنه وه ی جه سته به ناوی پیروز وهک یاسای نایینی] به پیوست زانراوه . نه وه بؤ ساله کانی 50 ی زاینی دگهرته وه . (*)

گهره کی سهرداوه کان که پاشتر به هوی کورت کرانی ناوه که به " سهردی " گو کراوه به وته یه ک ده بی لږه را سه رچاوه ی گرتی . نالوگوری ده سه لاته کان و جی گوگوری نایینه کان هه موو جارئ داب و نه ریت تا راده ی جوری مبنماری و پوښاکی تووشی خه لک یا نیشته جی ژیانی کردوه .

له سه رده می ساسانی ئەم شوینه هه مدیس به ناورگه یه ناوه ندی رپوره سمی نایینی زهرده شتی جی گوگوری ده کا . به زال بوونی موسلمانان کان له م ناوچه هورمزگانان ده بن به مزگه وت . ئەم جاره تا هه نووکه وهک مزگه وتی جومعه سه قم ده گرت . حه وزاوه کان ده بن به حه وزی خو شوشتن " وسل " وهک ریو ره سمی موسلمانان . هه لبت ئەم سهرداوگه له تا ئەم دوابیانه له ته نیشته زور مزگه تاندا پاریزراو بوون . [دیاره بؤ وسل دان و شوشتنی مردوه کانیش که لکیان لی وهرده گیرا] .

سالانی پښ کاتیک بینای مزگه وتی جومعه ی پاره له گهره کی سهردی نۆژهن کراوه وه به پښ ونه ی چند که سیکی شایه تحال ناسه واری گوری هه ره کون له کاتی هه لکولین دیتراوڼ .

هه بوونی باره گایکی پیروز له ژیر نیوی " سه ی مه حمود نه سفه هانی " کوری سید نه حمه دی مه کی هه لگری داستانی که سایه تیه کی نایینه که به شی سه یده کانی ئەم گهره که ده بی له توره مه ی ئەو بن . گواپه له ده ورنی سه فیه وه دا بؤ پاراستنی باوه ری نایینی خوی ، به رانه ر زه ختی سه فیه وه کان بؤ به شیعه کردنی خه لک رووی به ره و ناوچه ی رژد و شاخاوی هورامان نابی . هه ر له م پښوهندیه دا ناوه ندی په روه رده ی نایینی شار بؤ نیشته جی بوون هه لده بژیرئ و بنه مه له پیک دینی .

سهره ننگ نقشبه ندی یه ک له که سایه تی به سالچووی سه یده کانی سهردی ئەم وته پشت راست ده کاته وه که بنه ماله که یان له ساداتی وه چه ی سه ید مه حمودی نه سفه هانی و ئەم زاته به پښ کتیبی (میژووی ته سه وف) ده بی ده ورو به ری ساله کانی 910 ی کۆچی بؤ پاره سه فیه ی بی گهرانه وه ی کردی . سه ید نورالدین له و پروایه دایه له بهر نه وه ژینگه ی ره چه له کی ناوبراو له نه سفه هان (سه ده ی) نیو بوه ناوی " سه ده " بؤ ژینگه ی نوک له پاره هه لده بژیرن که ئەم ناوه به ره به هوی سوان به سهردی گو ده کری . (***)

هه لبت شیاوه بوترئ له پاره ته نیا چند بنه ماله یه کی ئەم گهره که وهک خه لکی کونی شار خویان به سه ید وله توره مه ی محمودی نه سفه هانی ده ناسین . دیاره ره گه ز نامه ی ئەم بنه ماله گرت دراوی ئەم وته یه . به شیک له سه یده کانی سهردی له سه رده می ده سه لاتاره تی به گزاده کانی هورامان روویان له کرماشان نا و له وی نیشته جی بوون . که سایه تی نایینی هه لکه وته یان خه لیفه سه ید عه لی نقشبه ندی هه لږ پښدرای شیخ حسام الدین نقشبندی ربه ری ته ریفه تی نه قشبندی بؤ رپوینی باوه رمه ندانای سه ربه مه زه وی شافعی له م شاره بوو که بینای مزگه وتی جومعه ی شافعیه کانی کرماشانی دارشت . (**)

(**)

جیا لهم که سایه تیه وهک ناماژه‌ی پندرا سهردئ ژینگه‌ی ره‌چه‌له‌کی ناسراو به عوله‌مای "زیابی" ده‌ناسرئ که پشتا و پشت چه‌ندین که سایه‌تی بلیمه‌تیاں له خوینده‌واری و ماموستایه‌تی فیرگه‌ی ئایینی و به‌رپوه بردنی ئهرکی خوینده‌وار کردنی لاوانی شار و ئه‌ویندارانی خویندن له سهره‌ی کوردستانی پروژهلان و باشوور (فهقئ) له نه‌ستو بوه.

عَیلم جه (رووار) مَلا جه (پاوه)

سهر چاوه‌ی ئهم وته میژووویی له وپرا هاتوه که شاری پاوه له کۆنوه‌وه ناوه‌ندی په‌روه‌ده‌ی مه‌لا و خوینده‌وار بو ژور ناوچه‌ی کوردستان و گه‌ره‌کی "سهردئ" پښنه‌نگی ئهم ئهرکه پیروزه ژمیردراوه. دیاره ههر لهم پیوه‌ندیه دا مزگه‌وتی جومعه‌ی شار له هه‌موو ده‌وره‌کانی میژوودا جیا له سهرده‌می کۆماری ئیسلامی له سهردئ و زانیانی ئهم گه‌ره‌که ئیداره‌یان کردوه. یه‌که‌م سهروکی په‌روه‌ده و فیر کردن له هورامان به شیوازی مؤدیرن له ده‌ورانی پاله‌وی دیسان خه‌لکئ سهردئ ماموستا (محمد زاهد زیابی ئیمام جومعه‌ی ئهم شاره) بوو.

به واته‌ینکیتر سهردئ دارئه‌لعیلمی پاوه ژمیردراوه .

تئ بینی : به‌شیکیتر له سه‌یده‌کانی سهردئ له گونده‌کانیتیری هورامان کۆچبه‌ری پاوه بون.

.....

(*) . تحقیقی پیراون زبان کردی- امیر امینی

(**) کۆپی ده‌قی فه‌رمانی شیخ حسام‌الدین نه‌قشبندی له پیوه‌ندی دیاری کردنی ریژدارسه‌ید سه‌ید عه‌لی به خه‌لیفه‌ی ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی له کرماشان .

(***)، زانیاری سهره‌نگ نه‌قشبندی (پاریس) له پیوه‌ندی سه‌ید محمود و گه‌ره‌کی سهردئ.

حضرت سید محمود اصفهانی فرزند سید احمد مکی حوالی سالهای 910 هجری به پاوه مهاجرت و محله مزبور را به یاد و خاطره (سده اصفهان) ، " بنام سده" نام‌گذاری نمود .

په‌ی تو زیاره ت مهرقه‌د حاجی په‌ی من عه‌سا و پوس راگه‌ی چه‌جای

په‌ی تو باره‌ گای سه‌ییدی محمود پری ، من ناله ، ناخ و داخ و دوود

کۆتایی به‌شی یه‌که‌م : درژه‌ی هه‌یه .

- ئالمان 11.04.2012